

Auditorlik Tekshiruvida Firibgarlikni Aniqlashda Professionallik Qobiliyatini Qo'llash.

Turumova Dildora Abdumannonovna¹

Rayimqulova Muxlisa Oybek qizi²

Annotatsiya: *Firibgarlik albatda bilib turib o'zining g'araz niyatlari asosida amalga oshiriladi. Biror korxonada firibgarlik amalga oshirilgan bo'lsa albatda u korxona-ning moliyaviy hisobotlari ham to'g'ri hisoblanmaydi. Maqolada shu muammolar echimini va firibgarlik oqibatlari haqida so'z yuritdik.*

Kalit so'zlar: *firibgarlik, xato, jiddiy va jiddiy bo'lmagan xatolar, mas'ul yoki moddiy javobgar shaxslar, o'zlashtirishlar, o'g'irlik va kamomadlar, hujjatlarni soxtalashtirish, firibgarlikni yashirish, chalg'itishlar, auditorlik riski va muhimlik darajasi.*

Firibgarlik bu - sifat tojik tilida fireb (firib) otiga (k.) -gar qo'shimchasini, qo'shib hosil qilingan bo'lib, 'aldash, hiyla-nayrang ishlatish bilan shug'ullanadigan kishi ma'nosini anglatadi. Bu sifatdan o'zbek tilida firibgarlik mavhum oti yasalgan. Korxona moliyaviy hisobotlarini o'zining g'araz niyatlari tufayli o'zgartirishi ham firibgarlik hisoblanadi va amalga oshirilgan firibgarlik auditor tomonidan aniqlanadi. Firibgarlikni xatodan farqlab turuvchi jihatlari- ataylab chalkashtirishdi.

Xato – moliyaviy hisobotlarda bilmagan holda noto'g'ri ma'lumotning keltirilishi yoki kiritilishi lozim bo'lgan ma'lumotning tushirib qoldirilishi hisoblanadi.

Firibgarlik – moliyaviy hisobotlarda atayin noto'g'ri ma'lumotning keltirilishi yoki kiritilishi lozim bo'lgan ma'lumotning tushirib qoldirilishidir.

Firibgarlik - aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan o'zganing mulkini yoki o'zganing mulkiga bo'lgan huquqni qo'lga kiritish uchun jinoiy javobgarlik mavjud.

Moliyaviy hisobot albatda firibgarlik asosida o'zgartirilgan bo'ladi. O'zgartirishning ikki turi auditorlik xulosasida firibgarlik sifatida ko'rib chiqiladi:

- Aktivlarni noqonuniy o'zlashtirishni noto'g'ri ko'rsatish natijasida yuzaga kelgan firibgarlik;
- Moliyaviy hisobot tuzilayotganda firibgarlik natijasida yuzaga kelgan noto'g'ri ko'rsatishlar. Yana shuni ham aytish kerakki har doim ham moliyaviy hisobotlar noto'g'riligi firibgarlik bo'lavermaydi, korxona adashgan bo'lishi ham mumkin undan holatlarda firibgarlik jarayoni bo'lmaydi.
- Aktivlarni noqonuniy o'zlashtirib olish natijasida yuzaga kelgan noto'g'ri ko'rsatishlar. Tashkilot aktivlarini aybdor tomonidan o'g'irlansa yoki noto'g'ri ishlatilsa aktivlarni noqonuniy

¹Jizzax politexnika instituti "Iqtisodiyot va menejment" kafedrasida o'qituvchisi
dildoraturumova1985@gmail.com

² Jizzax politexnika instituti talabasi
rahimqulovamuxlisa@gmail.com

o'zlashtirish yuzaga keladi. Aktivlarni noqonuniy o'zlashtirib olish firibgarlikning asosiy ko'rinishidir. Bunday firibgarlik kichik biznes korxonalariga nisbatan qo'llaniladi va odatda ayibdorlar korxona xodimlari tarkibiga mansub bo'ladi.

Aktivlarni noqonuniy o'zlashtirish turli usullar yordamida amalga oshirilishi mumkin. Bu firibgarlikka tushgan pullarni o'zlashtirib olish, aktivlarni o'g'irlash kiradi. Bundan tashqari olinmagan tovar va xizmatlar uchun kompaniyani to'lashga majbur qilish firibgarlikning bir ko'rinishidir. Odatda aktivlarni noqonuniy o'zlashtirish quyidagi holatlarda yuzaga kelishi mumkin:

- Pul o'g'irliklarni qoplash uchun naqd pul olishga imkon bo'lish va hisoblar bilan noto'g'ri ishlash imkoniga ega bo'lish;
- Soxta kompaniyalar orqali naqd pullar to'lovini boshqarish;
- Firibgarlikni yashirish maqsadida zaxiralar va boshqa aktivlarni o'g'irlash va moliyaviy hisobotlarni o'z manfaatida ishlatish.
- Noto'g'ri ko'rsatishlarning yuzaga kelishi, moliyaviy hisobotni ataylab noto'g'ri ko'rsatish.

Moliyaviy hisobotni ataylab o'zgartirish firibgarlikka kiradi. Har doim ham firibgarlikni amalga oshirgan shaxs aybdor bo'lmaydi u korxona rahbari buyrug'iga asosan ham firibgarlikni amalga oshirgan bo'lishi mumkin, korxonani inqirozdan qutqarish maqsadida albatta.

Moliyaviy hisobotni ataylab o'zgartirish quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Hisob yozuvlari yoki xujjatlarni manipulyatsiya qilish, soxtalashtirish yoki o'zgartirish.
2. Ahamiyatli bo'lgan voqelik, operatsiyalar va boshqa ahamiyatli bo'lgan holatlarni noto'g'ri ko'rsatish.
3. Buxgalterlar tomoyillarini ataylab noto'g'ri qo'llash.

Albatta bu amalga oshirilga firibgarliklar audit tomonidan aniqlanadi. Auditorlik guruh har bir tadbir bo'yicha firibgarlik sodir etilishiga bo'lgan rag'bat yoki bosimni, shu jumladan firibgarlik sodir etilishi mumkin bo'lgan ehtimoliy sohalarni ham ko'rib chiqishi lozim. Bu rag'batlar quyidagilarni qamrab oladi:

- kompensatsiyaning boshqaruv chizmasi;
- har qanday yaxshi foyda yoki yaxshilangan balans uchun boshqa moliyaviy bosimlar;
- qarz shartnomalari;
- aktsiyalar auksioni qo'llashining oxirigacha yoki muddati tugaguncha;
- moliyaviy natijalar, kompaniya faoliyatining og'ir ahvoli yoki kompaniya faoliyatining davom etilish bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy farofonlik.

Aktivlarni noqonuniy o'zlashtirish rag'batlari quyidagilarni qamrab oladi:

- jiddiy moliyaviy ishlar kabi shaxsiy omillar;
- shaxsiy daromad imkon bermagan farovon hayot kechirish uchun oila, do'stlar tomonidan ko'rsatilgan bosim;
- qimor o'yinlarga va narkotiklarga moyillik.

Firibgarlikni sodir etish imkoniyati firibgarlik tadqiqotlarining asosiy va izchil jihatlari hisoblanadi. "Har bir kishi firibgarlikni sodir etish mumkin" tushuncha o'z oydinligiga qaramasdan u aslida ko'p ma'nolarni bildiradi. Bu degani nafaqat firibgarlik sodir etish uchun imkoniyat borligini, balki nazorat

yo'qligini yoki bitimlar bilan bog'liq murakabliklar mavjudligini va bunday holatda jinoyatchi qo'lga tushish imkoniyati past ekanligini bildiradi.

Auditor ko'rib chiqishi kerak bo'lgan firibgarlikni amalga oshirish imkoniyatlari quyidagilarni qamrab oladi:

Ishtirokchilar bilan katta bitimlar tuzish.

Kompaniyaning tanlagan munosabati ta'minotchi va mijozlarga muddat va shartlarni qo'yish imkoniyatining mavjudligi yoki mavjud emasligini bildiradi.

Bu holat shaxslarga firibgarlik operatsiyalarni amalga oshirish uchun imkon beradi yoki bermaydi;

- Rahbariyatning aktivlar yoki buxgalteriya baholarida kelisha olmasligi.
- Murakab yoki nobarqaror tashkiliy tuzilma.
- Nazoratning kuchsiz yoki mavjud bo'lmagan ichki vositalari.
- Firibgarlikni ratsionalizatsiyalash.

Moliyaviy hisobotda firibgarlikning oldini olishda auditorlarning roli katta. Gerbert M zanjiri, Kreston Global Audit Group texnik direktorining o'rinbosari va aktsiyador Mayer Hoffman McCann shaxsiy kompyuter AQShda auditorlar nazorat qiluvchi organlar, manfaatdor tomonlar va jamoatchilik uchun moliyaviy hisobotlarning to'g'riligi va adolatligini ta'minlovchi nazoratchi bo'lib xizmat qiladi, deb hisoblaydi.

Moliyaviy firibgarlik biznes va iqtisodiyotga katta zarar yetkazuvchi global iqtisodiyot uchun keng tarqalgan tahdid bo'lib qolmoqda. tomonidan ta'kidlanganidek Sertifikatlangan firibgarlar ekspertlari uyushmasi, moliyaviy hisobotdagi firibgarlik, eng kam tez-tez (9%) bo'lsa-da, 2022 yilda moliyaviy zararining eng qimmat manbai bo'lib, o'rtacha 593,000 XNUMX dollar zarar ko'rgan.

Moliyaviy hisobotdagi firibgarlik nafaqat daromadlarni noto'g'ri ko'rsatish yoki aktivlarni o'zlashtirish emas. Bunga, shuningdek, soliq majburiyatlarini boshqarishga urinishlar sabab bo'lishi mumkin, bunda tomonlar o'z daromadlarini manipulyatsiya, noto'g'ri ma'lumot berish yoki soliq majburiyatlarini qisqartirishdan bo'yin tovlash orqali buzishadi. Soliq hisoboti va moliyaviy hisobotning firibgarligi o'rtasidagi bu o'zaro bog'liqlik mustahkam ichki nazorat, puxta audit amaliyoti va kuchli tartibga soluvchi nazorat zarurligini ta'kidlaydi.

Moliyaviy hisobotdagi firibgarliklarga misol:

Tehron dastlab kommunal korxona bo'lgan. So'ng rahbariyat uni energiyani sotish kompaniyasiga aylantirdi.

Bitimlar yomon bajarilganligi natijasida rahbariyat moliyaviy kamchiliklarni quyidagilar hisobidan yopib keldi:

- qarzlarini maxsus korxonalarning balansdan tashqari moddalariga o'tkazish;
- o'z nazorati ostida bo'lgan maxsus maqsadli kompaniyalarga sotish orqali qadrsizlanib qolgan aktivlar bo'yicha daromadlarni tan olish;
- sotish va daromadni dastlabki tan oldishdan keyin enronga qaytib kelgan aktivlar bilan bog'liq bitimlarda ishtirok etish;
- bir-biri bilan bog'liq bo'lgan boshqa ko'p sonli operatsiyalar.

- Auditor tomonidan aniqlangan firibgarlik holatlariga auditorning munosabati;
- Auditorlar mas'uliyati va iste'molchilar kutushlari bilan bog'liq firibgarliklarni muhokama qilish.

Firibgarlik tarqalishini e'tiborga olib, auditor faoliyati firibgarlikni aniqlash bilan bog'liqligini hisobga olish lozim.

CAG ma'ruzasida moliyaviy hisobot jarayonida ishtirok etuvchi shaxslar (boshqaruv, audit bo'yicha qo'mita, ichki audit, tashqi audit, tartibga soluvchi organlar) uchun moliyaviy hisobot tayyorlashda moliyaviy riskni kamaytirish bo'yicha uchta yo'l ko'rsatilgan.

Mazkur shaxslar tashkilot tepasida kuchli etikaga oid tushuncha hukm surishi, bu ma'naviyat korporativ madaniyatga shu jumladan firibgarlik riskini boshqarish samarali dasturiga ham kirib borishi kerakligini tan olishi lozim.

Mazkur shaxslar moliyaviy hisobotni tayyorlash va baholashda xolisonalikni kuchaytiruvchi kasbiy tanqidiy yondoshuvni amalga oshirishi lozim.

Mazkur shaxslar moliyaviy hisobotni tayyorlash jarayoniga jalb etilganlar o'rtasida kuchli muloqat nixoyatda muhim ekanligini esda tutishi lozim.

Audit standartlari auditorlardan mohirona amalga oshirilgan firibgarliklarni aniqlashni talab qilish mumkin emasligi to'g'risidagi tushunchani aks etardi. Shu bilan birga jamoachilik RSAOV ko'rsatmasida belgilanganidek auditorlar quyida ko'rsatilgan ahamiyatli firibgarliklarni aniqlab, ular to'g'risida ma'lumot berish kerakligini kutishadi.

Investorlar va jamiyatning mustaqil auditorlik kompaniyalariga ishonchini tiklash RSAOVning vazifasidir. Shubha yo'qki, buxgalteriya bilan bog'liq bo'lgan majoralar va auditdagi nomuvoffiqlar jamiyatning auditga bo'lgan ishonchini ancha susaytirib yubordi. Firibgarlikni aniqlash auditlashtirilgan moliyaviy hisobot istemolchilarining oqilona kutishini oqlashdir. Jamiyat firibgarlik natijasida moliyaviy ma'lumot jiddiy ravishda o'zgarmaganligini kutadi va u nga ishonch bilan qaraydi. Agar mustaqil auditor xech qanday kafolat bermasa bunday hisobot jamiyat uchun o'z ahamiyatini yo'qotadi.

Audit topshirig'i darajasida firibgarlikka samarali qarshi turish uchun auditorlar firibgarlik xavfini baholashga yordam beradigan firibgarlik uchburchagi kabi vositalar bilan tanishishlari kerak. Kriminolog Donald R. Cressey tomonidan ishlab chiqilgan ushbu kontseptual asos firibgarlik xavfini oshirishi mumkin bo'lgan uchta asosiy elementni ko'rib chiqadi: rag'batlantirish / bosim, imkoniyat va ratsionalizatsiya / munosabat.

Biroq, kuchli ichki nazorat boshqaruv tomonidan chetlab o'tilishi yoki bekor qilinishi mumkin, bu esa moliyaviy hisobotlarda jiddiy xatolarga olib keladi. Ushbu xavfni bartaraf etish uchun auditorlar nazorat muhitini tushunishlari, ichki nazoratni ishlab chiqish va amalga oshirishni baholashlari, jurnal yozuvlari, buxgalteriya siyosati va tuzatishlarni tahlil qilishlari va audit protseduralariga oldindan aytib bo'lmaydigan holatlarni kiritishlari kerak.

Firibgarlik xavfini aniqlash va ularga javob berishning asosiy taktikalaridan biri bu ishtirokchilar guruhida aqliy hujumni rag'batlantirishdir. Ushbu munozaralar bilim, tajriba va tushuncha almashishni osonlashtiradi va xodimlarning rivojlanishiga imkon beradi.

Vazifa guruhi sessiyalar oldidan tayyorgarlik ko'rishi, ochiq munozaralarni rag'batlantirishi, professional skeptitsizm zarurligini ta'kidlashi, noodatiy operatsiyalarga e'tibor qaratishi va barcha aniqlangan firibgarlik risklari va tegishli audit protseduralarini hujjatlashtirishi va kuzatishi kerak.

Doimiy o'zgarib borayotgan moliyaviy manzarada bizning auditorlik burchimiz moliyaviy hisobotning yaxlitligini ta'minlash, shu bilan barqaror iqtisodiyotga hissa qo'shish va tashqi manfaatdor tomonlarga ishonchni singdirishdir.

Auditorlarga iste'molchilar tomonidan yuborilgan xatning mazmuni tushunarli: auditorlar firibgarlikni aniqlash uchun mas'liyatni o'z zimmasiga olishi va moliyaviy hisobotda ahamiyatli firibgarlik unsurlari yo'q ekanligi to'g'risida ishonchga kafolat berishi kerak.

Auditning kasbiy standartlari firibgarlik natijasida yuzaga kelgan jiddiy noto'g'riliklarni aniqlovchi auditni rejalashtirish va amalga oshirishni auditorlardan talab qiladi. Bu talabning bir qismi sifatida auditorlar auditni aqliy hujumdan boshlashi lozim. Bu xarakat firibgarlik tashkilot faoliyatining qaysi jihatlari bilan bog'liq ekanligi to'g'risida ma'lumot berishi mumkin. Auditorlar shuningdek Audit bo'yicha qo'mita va firibgarlik riskini boshqarish bo'yicha boshqaruv bilan aloqa qilib turishi lozim.

Xulosa qilib aytganda auditor tekshiruvi jarayonida dastavval xatoni aniqlaydi, chunki firibgarlar o'z o'g'riliklarini, kamomadni berkitish maqsadida turli yo'llar bilan moliyaviy natijalarni o'zgartirib yuborishadi va auditor tomonida buni aniqlashda tekshiruv jarayoni bir muncha murakkab kechadi. Shu sababdan auditor professional kompetentlik xususiyatiga ega bo'lishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Туйчиев А., Кузиев И., Авлокулов А., Шеримбетов И., Авазов И. Аудит. Дарслик-Т.: "Iqtisod-Moliya", 2019 й. – 530 б.
2. Хамдамов Б., Илхомов Ш., Каримов Н., Машарипов О., Хожиев М. Амалий аудит. Дарслик-Т.: "Iqtisod-Moliya", 2021й. – 360 б.
3. Хамдамов Б.К. Аудит халқаро стандартлари: Дарслик -Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2020 й. – 290 б.
4. O'zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri). 2021 yil 25 fevral. O'RQ-677-son.
5. Турумова, Д. (2022). Банк назоратида ички ва ташқи аудит ўтказишнинг аҳамияти. Science and Education, 3(12), 1013-1022.
6. Турумова, Д. (2022). Банк кредитлари аудитини такомиллаштириш масалалари. Science and Education, 3(10), 640-645.
7. Abdumannonovna, T. D. (2023). WAYS OF DEVELOPING THE INTERNAL AUDIT SERVICE IN BUSINESS ENTITIES. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 2(8), 37-40.
8. Turumova, D. A., & o'g'li Tolibboyev, Q. G. (2023). AUDITORLIK FAOLIYATIDA TANLAB TEKSHIRISHNING MOHIYATI. Educational Research in Universal Sciences, 2(6), 234-240.
9. Turumova, D. A. (2023). O 'ZBEKISTONDA ICHKI NAZORAT TIZIMI–AUDITORLIK TEKSHIRUVI JARAYONINING ASOSIY ELEMENTI. Educational Research in Universal Sciences, 2(4), 608-612.

10. Abdumannonovna, T. D. (2023). AUDITORLIK TEKSHIRUVIDA MUHIMLIK DARAJASI. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 2(14), 60-62.
11. Abdumannonovna, T. D. (2023). AUDITING MOLIYAVIY BOZOR UCHUN ZARURLIGI. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(34), 290-294.
12. Abdumannonovna, T. D. (2023). AUDITORLIK TEKSHIRUVINI REJALASHTIRISH. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, 2(22), 243-248.
13. Abdumannonovna, T. D. (2024). IMPORTANCE AND ROLE OF INTERNAL AUDIT IN ENTERPRISES. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 3(1), 6-9.
14. Abdumannonovna, T. D. (2024). DEVELOPMENT AND USEFUL ASPECTS OF AUDITING ACTIVITY IN UZBEKISTAN. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 3(1), 15-18.
15. Abdumannonovna, T. D., & Abdurasul, A. D. (2024). FORMATION OF STATE FINANCE AND AUDIT ACTIVITY IN THE EARLY PERIODS IN UZBEKISTAN. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 3(1), 34-37.
16. Abdumannonovna, T. D., & Sherzod, K. S. (2024). SIGNIFICANCE AND ROLE OF INTERNATIONAL AUDITING STANDARDS. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 3(1), 57-60.
17. Abdumannonovna, T. D. (2024). FRAUD DETECTION IN AN AUDIT. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 3(1), 136-140.
18. Abdumannonovna, T. D. (2023). AUDITORLIK DALILLARINING AUDITORLIK TEKSHIRUVIDA DOLZARBLIGI. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (Vol. 1, pp. 469-473).
19. Abdumannonovna, T. D. (2023). AUDITORLIK TEKSHIRUVINI REJALASHTIRISHNING AFZALLIGI. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (Vol. 1, pp. 474-478).
20. Abdumannonovna, T. D. (2023). AUDITORLIK TEKSHIRUVIDA EKSPERT ISHLARIDAN FOYDALANISHNING MUHIM JIHATLARI. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (Vol. 1, pp. 483-487).
21. Abdumannonovna, T. D. (2023). AUDITORLIK XULOSASIDA ASOS BOLUVCHI MALUMOTLAR-AUDITORLIK DALILLARI. In " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM (Vol. 1, pp. 494-498).
22. Abdumannonovna, T. D. (2024). THE AUDITOR'S PROFESSIONAL ETHICS ARE THE BASIS OF THE AUDITOR'S ACTIVITY. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 3(1), 225-229.
23. Abdumannonovna, T. D. (2024). AUDITOR ISHI SIFATINI NAZORAT QILISHDA AUDITORLIK STANDARTLARINING UYG'UNLIGI. INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 4(37), 265-270.

24. Abdumannonovna, T. D., & Habibullo G'anijon o'g, A. (2024). The Role of International Audit Organizations in the Transition to International Standards in Uzbekistan. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157), 2(2), 1-6.
25. Abdumannonovna, T. D. (2024). An Understanding of the Auditor's Professional Ethics and its Importance in the Auditor's Work. *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157), 2(2), 7-11.

